

سنجش و رتبه‌بندی سطح توسعه‌یافتگی اجتماعی مناطق روستایی شهرستان مشگین‌شهر

وکیل حیدری ساربان

دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری و روستایی، دانشگاه محقق اردبیلی.
تاریخ دریافت: ۹۴/۵/۱۳ ؛ تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۰/۲

چکیده

توسعه به مفهوم عام آن بهبود همه ابعاد و جنبه‌های حیات انسانی است، یعنی توسعه‌ای که همه اقشار جامعه را در همه ابعاد زندگی متأثر می‌سازد و در عین حال از منابع در اختیار به شکل عقلایی استفاده کند. هدف از انجام مطالعه حاضر سنجش و رتبه‌بندی سطح توسعه‌یافتگی اجتماعی در نواحی روستایی شهرستان مشگین‌شهر می‌باشد. روش کار به صورت میدانی بوده و حجم نمونه مورد مطالعه به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده از طریق فرمول کوکران ۳۸۳ نفر تعیین شد. روایی صوری پرسش‌نامه با کسب نظرات صاحب‌نظران در دانشگاه و کارشناسان اجرایی مربوطه به دست آمد. هم‌چنین پس از انجام یک مطالعه راهنما و آزمون پایایی پرسش‌نامه ضریب آلفای کرونباخ ۰/۷۹ به دست آمد و داده‌های بدست آمده با استفاده از تکنیک تاپسیس فازی مورد تحلیل قرار گرفتند و نیز، نتایج مدل تاپسیس فازی بر اساس وزن‌های محاسبه شده نشان داد که در بین دهستان‌های مناطق روستایی شهرستان مشگین‌شهر؛ دهستان شعبان و صلوات از حیث توسعه اجتماعی در رده اول و دوم و دهستان ارشق شمالی در رده آخر قرار دارد. در نهایت پیشنهاد شد که سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان شهرستان مشگین‌شهر باید هر چه بیش‌تر بر دهستان‌های توسعه نیافته تمرکز کنند؛ و درصدد توسعه اجتماعی هر چه بیشتر دهستان‌های کمتر توسعه یافته باشند؛ و در توزیع اعتبارات و بودجه، روستاهای توسعه نیافته را در اولویت قرار دهند و در تعیین سطوح توسعه‌یافتگی، بر شاخص‌های کیفی بیشتر تاکید شود.

واژه‌های کلیدی: توسعه اجتماعی، توسعه روستایی، تاپسیس فازی، شهرستان مشگین‌شهر.

مقدمه

توسعه اجتماعی را به‌طور دقیق نشان داد. شاخص‌هایی نظیر؛ درآمد سرانه، الگوی مصرف مواد غذایی، وضعیت کیفیت مسکن، دسترسی به خدمات اجتماعی، میزان با سواد، بهداشت، امنیت شغلی و ضریب جینی روستایی و... از جمله شاخص‌هایی هستند که می‌توانند نشان‌دهنده توسعه اجتماعی در نواحی روستایی باشند.

واکاوی اسناد و مدارک نشان می‌دهد که خلق فرصت‌های اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای در افزایش توانایی‌های انسان و ارتقای کیفیت زندگی دارد. گسترش آموزش و بهداشت و مانند آن مستقیماً بر کیفیت زندگی و شکوفایی استعدادها اثر می‌گذارد. بر اساس شواهد بی‌شمار موجود مردمی که درآمد نسبتاً پایینی دارند با دسترسی به آموزش و بهداشت

در فرآیند برنامه‌ریزی و توسعه نواحی روستایی شناخت این نواحی از لحاظ وضع موجود و سطح توسعه‌یافتگی از منظر توسعه اجتماعی، بررسی تفاوت‌های محلی و ناحیه‌ای در این زمینه، تبیین عوامل موثر در توسعه اجتماعی و در نهایت تلاش برای حل مسائل و مشکلات و تامین نیازها در راستای تعدیل نابرابری‌های موجود از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این راستا شاخص‌ها و نماگرها می‌توانند منعکس‌کننده شرایط توسعه اجتماعی باشند (رضوانی، ۱۳۸۲) و جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های لازم پیرامون آنها باعث می‌شود که بتوان کم و کیف

می‌توانند در بهبود کیفیت زندگی در واقع به نتایج به واقع چشم‌گیری دست یابند. و توسعه اجتماعی که گاه با مضامینی چون سرمایه اجتماعی و انسانی همراه می‌شود، مقوله‌هایی چون سلامت، بهداشت، سطح مهارت‌ها، دانایی، همگن‌سازی اجتماعی توأم با منافع متقابل و حفظ ارزش‌ها را با تاکید بر سه عنصر تعادل، آزادی و عدالت همگام می‌سازد. در این معنا توسعه اجتماعی در جوامع روستایی موجب تعامل بیشتر روستاییان می‌شود تا حضور و ظهور داوطلبانه آنان و به ویژه اقشار فقیر در صحنه‌های اجتماعی و اقتصادی تسهیل گردد و در نهایت از طریق فعال‌سازی مردم، زمینه توانمندی آنها مهیا شود و احساس تعلق‌شان به مکان زندگی افزایش یابد. بنا بر پاره‌ای از دلایل، ظهور ناپایداری در ابعاد محیطی و اقتصادی که نمودهای آن در عدم تعادل‌های اقتصادی، نابرابری، فقر، بیکاری و تخریب منابع پایه تجلی یافته، به دلیل فقدان توجه، - یا توجه اندک- به ابعاد اجتماعی و نیز فقدان نهادهای پایدار در مناطق روستایی بوده است. (حیدری ساریان، ۱۳۹۴: ۲۶).

بررسی ادبیات توسعه پایدار نشان می‌دهد در فرآیند توسعه پایدار نواحی روستایی، نقش توسعه اجتماعی از اهمیت اساسی برخوردار است و توسعه اجتماعی به معنای بهبود کیفیت زندگی، تحقق برابری، عدالت اجتماعی، نیل به یکپارچگی اجتماعی، مشارکت اجتماعی در قالب بسط انجمن‌ها و نهادهای مدنی، ارتقای مسئولیت‌پذیری اجتماعی، تعامل اجتماعی، ارتقای توانمندی‌های انسانی، آزادی، خلاقیت، تحرک اجتماعی، ارتقای اعتماد اجتماعی- نهادی، کاهش شاخص‌های فقر و اتقای شاخص‌های رفاه، تقویت رسانه‌ها، ایجاد تقویت رویکرد مشارکتی، افزایش آگاهی مردم و... می‌باشد.

بررسی متون برنامه‌ریزی توسعه روستایی نشان می‌دهد اطلاع از میزان ارتقای شاخص‌های توسعه اجتماعی مناطق روستایی یکی از مهم‌ترین ابزارهای تصمیم‌گیری است که مسئولان و مدیران بایستی به آن توجه داشته باشند. به عبارتی جهت مساعدت به توسعه پایدار مناطق روستایی، لزوم توجه به وضعیت

ارتقاء و یا افت شاخص‌های توسعه اجتماعی و برنامه‌ریزی بر اساس نوسانات آنها ضروری و اجتناب‌ناپذیر است و با توجه به این که توسعه اجتماعی مناطق روستایی به‌عنوان یکی از ابعاد مهم توسعه همه‌جانبه روستایی برای برنامه‌ریزی مدیریت توسعه پایدار روستایی مطرح است، لذا سهم به‌سزایی در توسعه پایدار روستایی خواهد داشت، همچنین، در طی چند سال گذشته، در نواحی روستایی شهرستان مشگین‌شهر یک سری اتفاقات و مسائلی رخ داده که میزان شاخص‌های توسعه اجتماعی مناطق روستایی را از منظر وضعیت تحصیلات، انسجام اجتماعی، سرمایه اجتماعی، عدالت اجتماعی، مشارکت اجتماعی، وفاق اجتماعی، تعاون اجتماعی، دسترسی به خدمات اجتماعی و امنیت شغلی و... تحت شعاع قرار داده است که به نظر می‌رسد بخشی از این مشکلات به دلیل عدم توجه به بعد اجتماعی توسعه یا همان توسعه اجتماعی پایین می‌باشد. علاوه بر این، این تحقیق به دنبال آن است تا ضمن تبیین توسعه اجتماعی روستایی شهرستان مشگین‌شهر، به طراحی الگویی شفاف در جهت شاخص‌سازی توسعه اجتماعی با رویکرد شاخص‌های کیفی و ذهنی بپردازد و از طریق ارائه مدل تاپسیس فازی، رتبه‌بندی سکونتگاه‌های روستایی در منطقه مورد مطالعه (شهرستان مشگین‌شهر) را بدست دهد. چون دستیابی به توسعه مناطق روستایی نیازمند شناخت و درک درست از منابع و فرصت‌های موجود برای بهره‌برداری از آنهاست. بررسی وضع موجود سطح توسعه اجتماعی در مناطق روستایی شهرستان مشگین‌شهر می‌تواند این فهم و درک را از طریق شناسایی نقاط قوت و ضعف مناطق و هم‌چنین فرصت‌ها و تهدیدهای بیرونی فراروی توسعه مناطق روستایی، به دست دهد. و به این خاطر هدف این مقاله سنجش و رتبه‌بندی سطح توسعه یافتگی اجتماعی در نواحی روستایی شهرستان مشگین‌شهر است برای رسیدن به این انگیزه، نوشتار پیش رو، در پی آن است که این سؤال را مورد بررسی و کنکاش قرار دهد: میزان توسعه‌یافتگی دهستان‌های شهرستان

مستمر جامعه و نظام اجتماعی به بهره‌گیری از مواهب طبیعی، بهبود روابط اجتماعی و امکان رشد افراد از جنبه‌های گوناگون انسانی و نیز نهادسازی و تقسیم دوباره نقش‌های اجتماعی و برای دستیابی به عدالت و وفاق و افزایش ضریب امنیت اجتماعی (زیاری و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۵) نیز، پایا افزایش ظرفیت و توانایی مردم در فعالیت مداوم برای تامین رفاه خود و جامعه، و تحول نهادهای اجتماعی در جهت رفع نیازهای مردم در تمامی سطوح پایین را دو بعد اصلی توسعه اجتماعی می‌داند (کلانتری، ۱۳۷۷: ۲۴). از کیا (۱۳۸۴) توسعه اجتماعی را از مفاهیمی می‌داند که با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوند تنگاتنگی دارد و ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات و فراغت می‌باشد. هم‌چنین، ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی افراد یک جامعه و در بعدی وسیع‌تر مباحث مربوط به جامعه مدنی، دموکراسی اجتماعی، عدالت اجتماعی، رفاه اجتماعی و سرمایه اجتماعی را از موضوعات محوری توسعه اجتماعی می‌داند. سازمان ملل (۲۰۰۵) در زمینه توسعه اجتماعی بر روی شاخص‌هایی از معیارهای زندگی، مانند فقر، توزیع درآمد، امید به زندگی و... تاکید می‌کند. در این تفکر علاوه بر ایجاد ظرفیت‌های اقتصادی به شاخص‌های عدالت اجتماعی مانند: توزیع مجدد منابع تولید، ثروت، تامین حداقل زندگی و در نهایت به کاهش اختلاف طبقاتی نیز توجه می‌شود.

در واقع تاکید بر بعد اجتماعی توسعه نقش و جایگاه آنها را در فرآیند برنامه ریزی راهبردی بیش از گذشته مورد توجه قرار می‌دهد. متأسفانه در طی دهه‌های گذشته، به رغم تلاش‌های گسترده در جهت شناخت وضع موجود جوامع روستایی کشور، بیشتر این تلاش‌ها ناظر بر شناخت ابعاد کمی مراکز روستایی کشور بوده است و تاکنون ابعاد کیفی و ذهنی شاخص‌های توسعه اجتماعی به طور جدی مورد تدقیق قرار نگرفته و روش‌های مناسبی برای سنجش آن در نظر

مشگین‌شهر به لحاظ برخورداری از شاخص‌های توسعه اجتماعی در چه سطحی است؟ به لحاظ این‌که هیچ‌گونه مطالعه‌ای در خصوص اندازه‌گیری و رتبه‌بندی توسعه اجتماعی و ارائه راهبردهای توسعه‌ای در نواحی روستایی شهرستان مشگین‌شهر به لحاظ میزان توسعه یافتگی اجتماعی صورت نگرفته حائز اهمیت است.

مبانی نظری تحقیق

توسعه اجتماعی در منابع موجود با تعاریف و تعبیر متفاوتی به کار رفته است که معرف رویکردهایی متفاوت هم چون رهیات‌های عام و خاص و هم‌چنین تقسیم‌بندی ایدئولوژیک توسعه اجتماعی بر اساس دیدگاه‌های رفاه‌گرا و مارکسیستی است. برای مثال؛ نظریه پردازان رفاه‌گرا، به اصل کلی توسعه اجتماعی در حرکت به سوی کیفیت بیشتر زندگی، اعتقادی راسخ دارند. از جمله وارنر (۱۹۵۸) معتقد است که توسعه اجتماعی عبارت است از امکانات رفاهی برای زندگی بهتر مردم جامعه. میلز، گیرت^۱ گستره زیادی برای مفهوم شانس زندگی قائل شده‌اند که شامل هر چیزی است که امکانات زندگی از یک سالگی تا شانس دیدن هنرهای زیبا، تندرستی، رشد و... را فراهم می‌کند. درمقابل این نظر، دیدگاه‌های مارکسیستی بر ارزش‌های مبتنی بر مساوات اجتماعی در بحث توسعه اجتماعی تاکید کرده‌اند (مایکل، ۱۳۸۹: ۵۶). دونگ کیم، توسعه اجتماعی را درجه‌ای از ساختار اجتماعی می‌داند که اکثریت مردم محروم جامعه نه تنها اجازه تقاضا برای برخورداری از منافع ملی را می‌دهد بلکه در جهت رسیدن به آن هدف، آنها را یاری می‌کند. (ارمکی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۱-۱۰)

تاکنون تعاریف متعددی از توسعه اجتماعی به عمل آمده است که به باور پیران (۱۳۸۳)، توسعه اجتماعی در برگیرنده بعدی از توسعه است که به برکنش و واکنش‌های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تاکید می‌ورزد و بر آن‌ها تمرکز می‌نماید. علاوه بر این، توسعه اجتماعی مسیری است برای ارتقای

نگرفته شده است و در این ارتباط، متون توسعه نشان می‌دهد در مناطق روستایی باید علاوه بر جنبه‌های اقتصادی توسعه به جنبه‌های اجتماعی نیز توجه شود چون که این امر به بهبود جنبه‌های اجتماعی (افزایش آگاهی مردم نسبت به حقوق اجتماعی خود، تقویت گروه‌های کار و تشکل‌های کوچک، تقویت گروه‌های تسهیل‌گر، گسترش عدالت اجتماعی، تقویت رسانه‌ها، ایجاد تقویت و رویکرد مشارکتی، تحرک اجتماعی، تشکیل و تقویت نهادهای غیر دولتی و افزایش کیفیت زندگی) برنامه‌ریزی توسعه منجر می‌گردد (بابایی فرد، ۱۳۸۹: ۱۵). در نهایت می‌توان گفت مطالعات اندکی در ایران و جهان پیرامون توسعه اجتماعی روستایی صورت گرفته است که در ذیل به پاره‌ای از این مطالعات اشاره می‌شود.

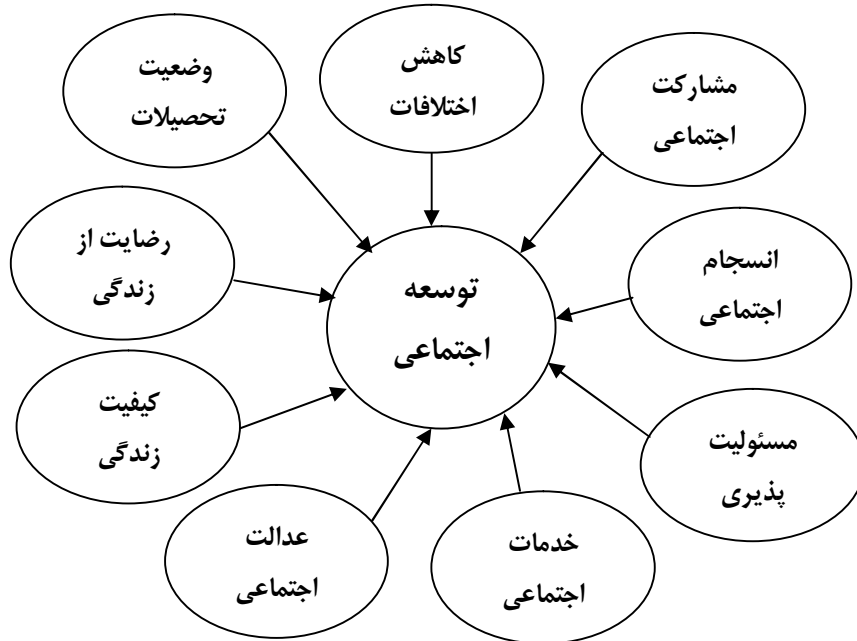
نتایج مطالعات میدانی پورطاهری و همکاران (۱۳۸۸)، با عنوان «سنجش و اولویت‌بندی پایداری اجتماعی در مناطق روستایی، با استفاده از تکنیک رتبه‌بندی بر اساس تشابه به حل ایده‌آل فازی» نشان داد که روستای آقچه‌قیا بالاترین و روستای ورجوشان پایین‌ترین میزان پایداری اجتماعی در بین روستاهای نمونه را ارائه کرده‌اند. فتحاحی و همکاران (۱۳۹۲)، در تحقیقی با عنوان «سنجش و اولویت‌بندی پایداری اجتماعی در مناطق روستایی شهرستان دلفان با استفاده از مدل تصمیم‌گیری ویکور» نشان دادند که روستای کفرج، سراب غضنفر و و ایران شاهی بالاترین و روستای سرخانجوب سفلی، نورمحمد زمانه و عزیزآباد پایین‌ترین مقدار پایداری اجتماعی را در بین روستاهای نمونه دارند.

در ارتباط با اثرات توسعه اجتماعی در نواحی روستایی می‌توان گفت به عقیده بار^۱ (۲۰۰۹)، توسعه اجتماعی در مناطق روستایی مترادف با عملیات مکانیکی نیست بلکه به منزله فرآیندی می‌باشد که به افراد روستایی و شیوه زندگی آنها ارتباط دارد. چاپمان بر این باور است تفکیک و تمایز توسعه

اجتماعی از توسعه اقتصادی در نواحی روستایی مشکل و غیر ممکن است چون که توسعه اجتماعی تابعی از توسعه اقتصادی و توسعه اقتصادی هم تابعی از توسعه اجتماعی است. نارایان و لانت^۲ (۲۰۰۶) دریافتند که بین توسعه اجتماعی و پذیرش نوآوری در نواحی روستایی ارتباط معنادار وجود دارد. اوربل و داوس^۳ (۲۰۰۵) توسعه اجتماعی را در نواحی روستایی به معنای ایجاد تغییرات مثبت در رابطه با ویژگی‌های اجتماعی، کیفیت کلی زندگی، وجود و دسترسی به خدمات اجتماعی و عدالت اجتماعی می‌دانند. به باور گورتارت^۴ (۲۰۰۰) بین متغیرهای عدالت اجتماعی و میزان درآمد در نواحی روستایی با توسعه اجتماعی و رابطه معناداری وجود دارد. سینق^۵ (۲۰۰۹) در مطالعات خود دریافت هر چه قدر توسعه اجتماعی در مناطق روستایی تقویت گردد به همان میزان روستاییان در قبال تمام مسائل و مشکلات فراروی زندگی خود در عرصه فردی و اجتماعی احساس مسئولیت می‌کنند. پورتس^۶ (۲۰۰۱) در یافته‌های خود به این نتیجه رسید که انسجام اجتماعی و اعتماد اجتماعی و نهادی و نبود تعارضات نمایان‌گر توسعه اجتماعی در نواحی روستایی می‌باشد. لی^۷ و همکاران (۲۰۰۱) در یافته‌های خود به این نتیجه رسیدند از نشانه‌های توسعه اجتماعی در مناطق روستایی به دسترسی بیشتر روستاییان به خدمات اجتماعی و کاهش شاخص‌های فقر می‌توان اشاره کرد. به زعم سارانتاکوس^۸ (۲۰۰۵) بین متغیرهای مشارکت اجتماعی روستاییان، کاهش بیکاری و بهبود کیفیت زندگی با توسعه اجتماعی رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد. در نهایت شکل (۲) مهم‌ترین شاخص‌های توسعه اجتماعی را نشان می‌دهد.

2. Narayan & Lant
3. Orbell & Dawes
4. Grootaret
5. Singh
6. Portes
7. Li
8. Sarantakos

1. Barr

شکل ۲: مهم‌ترین شاخص‌های تبیین‌کننده توسعه اجتماعی در مناطق روستایی،
 ماخذ: ترسیم از نگارنده بر اساس یافته‌های پژوهش

روش تحقیق

هدف کلی این تحقیق سنجش و رتبه‌بندی سطح توسعه‌یافتگی اجتماعی در نواحی روستایی شهرستان مشگین شهر می‌باشد. تحقیق حاضر به لحاظ هدف از نوع کاربردی و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها و بررسی رابطه بین متغیرها بر حسب اهداف، از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و برای انجام آن، از شیوه‌های مرسوم گردآوری اطلاعات بهره‌گیری شده است. جامعه آماری تحقیق را روستاییان بالای ۱۵ سال که بالغ بر ۹۰۳۵۹ نفر از روستاییان را شامل می‌شود تشکیل دادند که در این میان حجم نمونه مورد مطالعه با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۳ نفر برآورد گردید. روایی صوری پرسش‌نامه با کسب نظرات صاحب‌نظران در دانشگاه و کارشناسان اجرایی مربوطه به دست آمد. هم‌چنین پس از انجام یک مطالعه راهنما و آزمون پایایی پرسش‌نامه ضریب کرونباخ آلفا ۰/۷۹ بدست آمد. مضاف بر این، از طریق ابزار پرسش‌نامه، مولفه توسعه اجتماعی به کمک ۷۵ سؤال بسته مورد سنجش قرار گرفت و برای امتیازدهی آن از طیف پنج قسمتی لیکرت استفاده گردید. در مرحله امتیازدهی، از آن جا که دسته‌ای از سئوال‌ها در جهت منفی

مطرح شده‌اند، با استفاده از نرم‌افزار SPSS، کدگذاری مجدد برای این دسته از سئوال‌ها انجام شد. بنابر این، امتیاز پاسخ‌ها در سئوال‌ها با جهت مثبت به صورت: ۵ = کاملاً موافقم، ۴ = موافقم، ۳ = نظری ندارم، ۲ = مخالفم و ۱ = کاملاً مخالفم و در مورد سئوال‌ها منفی عکس این حالت می‌باشد. و متغیرهای تحقیق حاضر عبارتند از: انسجام اجتماعی، کیفیت زندگی، رضایت از زندگی، اختلافات و تعارضات، دسترسی به خدمات اجتماعی، مشارکت اجتماعی، عدالت اجتماعی، وضعیت تحصیلات، مسئولیت‌پذیری. در تعیین توسعه اجتماعی جوامع روستایی، فضای مفهومی تبیین‌کننده به شرحی که در ادامه می‌آید تعریف و از طریق گویه‌های مناسب عملیاتی شده‌اند:

مشارکت اجتماعی عبارتست از حضور و دخالت آگاهانه، داوطلبانه، متعهدانه و خلاق افراد و اقشار مختلف جامعه در تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی، تامین منابع، اجرای فعالیت‌ها و نظارت بر فعالیت‌ها به منظور بهره‌مند شدن از منافع مادی و معنوی آن. در این معنا مشارکت با مولفه‌های مهارت برقراری روابط انسانی، کمک به افراد روستایی در ساخت مسکن، استقبال از مشارکت در فرآیند بازسازی زیرساخت‌ها،

تمایل به مشارکت در دوره‌های آموزشی، میزان مشارکت در طرح‌های عمرانی در گذشته، میزان شرکت در انتخابات شوراهای اسلامی روستا، تمایل به عضویت در پایگاه بسیج، تمایل به عضویت در تعاونی‌های تولید روستایی و تمایل به همکاری با دهیار روستا مورد سنجش قرار گرفته است. رضایتمندی شغلی احساسی است که در نتیجه تعامل فرد نسبت به جوانب شغلی آنان و سایر امورات روزمره که با آنان در تعامل است بوجود می‌آید اگر احساس مطبوع باشد رضایتمندی فرد بالا می‌رود و در غیر این صورت رضایتمندی فرد پایین می‌آید. مولفه رضایتمندی با شاخص‌های داشتن سلامت روحی و روانی، الگوی مصرف خانوار، وضعیت مسکن، بازاریابی و بازاریابی به موقع محصولات، سهولت دسترسی به منابع اعتباری، درآمد کافی، میزان استفاده از منابع اطلاعاتی، میزان بهره‌وری، توجه به بهداشت عمومی و آموزش روستاییان، وجود تامین‌های اجتماعی، رضایت از خدمات دهیاری، رضایت از خدمات مرکز بهداشت روستایی، رضایت از پوشش بیمه کشاورزی، رضایت از بیمه تأمین اجتماعی، رضایت از جمع‌آوری و دفن زباله‌ها، رضایت از مراکز تجمع عمومی روستایی، رضایت از دسترسی به خدمات عمومی نهادهای دولتی، رضایت از سرویس‌دهی وسایط نقلیه عمومی تعریف و سنجش شده است. مسئولیت‌پذیری به معنی توانایی پذیرش مسئولیت توسط افراد، سازمان‌ها، نهادها و اجتماعات شهری و روستایی تعریف شده است. مولفه مسئولیت‌پذیری با شاخص‌های مداخله سیاسی و مدنی جوامع روستایی در فرآیند مدیریت روستایی، تعامل سازنده با نهادها و سازمان‌های درگیر در توسعه مناطق روستایی، مشارکت در طراحی یک مدل جامع ایمنی با مسئولان امر، همکاری با دهیار و همکاری با شوارهای اسلامی روستا تعریف و سنجش شده است. انسجام اجتماعی به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن اجزای تشکیل دهنده جامعه، به گونه‌ای به یکدیگر وصل می‌شوند که یک کل معنادار و موثر را به وجود می‌آورند. یا انسجام اجتماعی توافق افکار، احساسات و اعمالی توصیف می‌شود که وحدت

یک گروه یا جامعه را مشخص می‌کند. در یک تعریف دیگر، انسجام اجتماعی نوعی از ترتیبات اجتماعی است که تضمین می‌کند که جوامع روستایی در سطوح مختلف، به اشتراک ذهنی (مدل‌های ذهنی مشترک) برسند، قابلیت همکاری با یکدیگر داشته باشند و به قوانین موجود احترام بگذارند. مولفه انسجام اجتماعی با شاخص‌های رضایت از همکاری اهالی روستا، میزان درگیری در روستا، اختلاف درآمد با سایر اهالی، میزان صمیمیت در بین اهالی، میزان مراجعه به ریش‌سفیدان روستا به هنگام بروز مشکل، اختلاف عقاید در بین اهالی، تمایل به حضور مکان‌های عمومی، میزان اعتماد به دیگر اهالی روستا تعریف و سنجش شده است. آموزش تجربه‌ای است مبتنی بر یادگیری که به منظور ایجاد تغییرات نسبتاً ماندگار فرد صورت می‌گیرد تا او بتواند توانایی خود را برای انجام دادن کار بهبود بخشد. آموزش می‌تواند تغییر مهارت‌ها، نگرش‌ها و رفتار اجتماعی را در برداشته باشد و به معنای بوجود آمدن تغییر در دانش افراد، طرز کارشان، نگرش‌هایشان در مورد کار یا تعامل آنان با همکاران و سرپرستان می‌باشد و زمینه‌ها و بسترهایی که فرآیند آموزش را تسهیل و تسریع می‌بخشد زیر ساخت آموزشی اطلاق می‌شود. مولفه زیر ساخت آموزشی با شاخص‌های دسترسی به منابع اطلاعاتی و همگانی، دسترسی به اینترنت، دسترسی به کتابخانه، افزایش سطح استانداردهای آموزشی در سطح مدارس، رضایت از کیفیت خدمات آموزشی، میزان تمایل به آموزش مستقیم، پوشش فراوان رسانه‌های جمعی، میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی، مطابقت آموزش با نیازها، دسترسی راحت به آموزش‌های مورد نیاز، گسترش سیستم‌های اطلاعاتی، آشنایی با کانال‌ها و منابع اطلاعاتی، آگاهی به ارزش‌های فرهنگ بومی و میزان سطح سواد، تعریف و سنجش شده است. کیفیت زندگی به معنی بهزیستی مادی و روانی افراد می‌باشد و مولفه کیفیت زندگی با شاخص‌های سرمایه اجتماعی، میزان مشارکت اجتماعی، میزان درآمد، پتانسیل طبیعی روستا، امنیت، بهزیستی فردی، عضویت در تشکل‌های مدنی،

شاخص‌ها و رتبه‌بندی گزینه‌ها با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه تاپسیس فازی به مرحله اجرا گذاشته شده است و تاپسیس فازی روشی است که در آن عناصر ماتریس یا وزن‌های متعلق به هر شاخص به صورت فازی بیان می‌شوند. برای انجام عملیات به شیوه تاپسیس فازی، می‌توان از روش‌های متفاوتی بهره گرفت که از متداول‌ترین آنها روش وضع شده بوسیله «چن و هوانگ» است. در این روش مراحل زیر به اجرا گذاشته می‌شود (پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۹).

مرحله اول: تشکیل ماتریس داده‌ها بر اساس n گزینه و k شاخص.

مرحله دوم: استانداردسازی داده‌ها: بدین منظور لازم است که ابتدا حداکثر میزان هر ستون X_j^+ و حداقل آن X_j^- مشخص گردد. و با بهره‌گیری از روابط ذیل، به استانداردسازی ماتریس تصمیم اقدام شود (پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۹).

مرحله سوم: محاسبه ماتریس استاندارد وزن دار

مرحله چهارم: محاسبه ایده‌آل مثبت و منفی

مرحله پنجم: محاسبه هر گزینه از ایده‌آل مثبت (S_i^+) و منفی (S_i^-)

مرحله ششم: محاسبه نزدیکی نسبی هر گزینه به ایده‌آل‌ها

$$C_i^+ = \frac{S_i^+}{S_i^+ + S_i^-}$$

یافته‌های تحقیق

در این تحقیق سعی شد جهت تبیین این فرضیه که دهستان‌های شهرستان مشگین‌شهر به لحاظ توسعه اجتماعی با یکدیگر متفاوت است ابتدا به منظور نمایش چگونگی مراحل انجام ارزیابی و رتبه‌بندی و نیز به جهت سهولت تشریح مدل، ۹ شاخص موثر بر توسعه اجتماعی مناطق روستایی شهرستان مشگین‌شهر انتخاب گردید. همچنین جهت تعیین وزن شاخص‌ها ضمن استفاده از تجربیات جهانی از ۳۲ نفر از مروجان جهاد کشاورزی و

دسترسی به خدمات بهداشتی و آموزشی، الگوی مصرف خانوار، گذران اوقات و فراغت، وضعیت مسکن و رضایتمندی شغلی تعریف و سنجش شده است. امنیت شغلی پروسه یا روندی است که به میزان نامعینی کاراکترهای کار و واحد اشتغال را تهدید کند و یا آنها را به چالش بکشاند و در زوایای متمایز ناهنجاری بوجود بیاورد. اختلاف: یعنی تبیین در رای و مغایرت در دیدگاه و اختلاف پدیده‌ای است که نمی‌توان آن را از بین برد چون از نمادهای اراده‌ای است که در انسان به ودیعت نهاده شده است، زیرا به ناچار به اختلاف و تفاوت نظر منجر می‌شود. مولفه میزان اختلافات و تعارضات با شاخص‌هایی چون میزان دعوا بر سر مالکیت زمین، میزان رجوع به دادگاه، میزان رابطه حسنه با خویشاوندان، میزان اختلافات و درگیری طایفه‌ای و میزان اعتماد به همدیگر تعریف و سنجش شده است. عدالت اجتماعی به معنی کاهش عدم تعادل و تبعیض در بین افراد جامعه در تمامی ساخت‌ها (اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و جغرافیایی) تعبیر شده است و مولفه عدالت اجتماعی با شاخص‌هایی چون میزان دستیابی اقشار جامعه روستایی به اطلاعات، میزان عدم تعادل‌های منطقه‌ای در زمینه برخورداری از امکانات فرهنگی و دسترسی به خدمات اجتماعی و... تعریف و سنجش شده است. در نهایت، داده‌های بدست آمده با استفاده از تکنیک تاپسیس فازی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

استفاده از رویکرد فازی در تصمیم‌گیری‌های چند شاخصه، به اهمیت نسبی شاخص‌های مورد استفاده بستگی دارد. رویکردهای متفاوتی برای رتبه‌بندی ارقام فازی وجود دارد. در این بین ورش، «کوفمن و گاپتا» به دلیل سهولت و سادگی آن، به ویژه برای ارقام فازی مثلثی، دارای شهرت بیشتری است (پورطاهری، ۱۳۸۹). در این تحقیق، برای تصمیم‌گیری چند شاخصه فازی به شیوه فازی، تعیین گزینه و شاخص‌های مرتبط با موضوع و رتبه‌بندی، تبدیل گزینه‌های اندازه‌گیری شده به ارقام فازی، تعیین وزن

اجتماعی، اختلافات و درگیری، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، میزان دسترسی به خدمات اجتماعی، انسجام اجتماعی، وضعیت کیفیت زندگی و وضعیت تحصیلات و نرخ باسوادی، عدالت اجتماعی و رضایت از زندگی می‌باشد. پس از آن بر اساس فنون نرم تصمیم‌گیری، به طراحی مدل تحقیق پرداخته شده است. چون که فرض بر این است که ملاک و معیار توسعه اجتماعی همان شاخص‌ها هستند که می‌توانند ابزاری مفید برای نظارت و کنترل روندها ارائه کنند و تغییرات را به خوبی منعکس سازند.

کارشناسان توسعه روستایی به شکل پرسش‌نامه و بر اساس مولفه‌ها، معیارها و شاخص‌های تبیین‌کننده در قالب طیف «خیلی مهم، مهم و غیر مهم» که به ترتیب مقادیر فازی آنان برابر با (۱۰، ۱۰، ۵)، (۵، ۱۰، ۱۰)، (۰، ۰، ۵) و (۰، ۰، ۵) بوده تعیین شد. علاوه بر این، همان‌طوری که جدول (۱) نشان می‌دهد با مطالعه وضعیت توسعه شاخص‌های اجتماعی شهرستان، در نهایت ۹ شاخص به شیوه غربال‌زنی به عنوان شاخص‌های توسعه اجتماعی از میان خیل عظیم شاخص‌ها انتخاب شدند که بدین شرح‌اند: مشارکت

جدول ۱: میزان توسعه اجتماعی به تفکیک دهستان‌های شهرستان مشگین شهر

میزان آگاهی	کاهش اختلافات	وضعیت تحصیلات و نرخ باسوادی	مسئولیت‌پذیری اجتماعی	میزان دسترسی به خدمات اجتماعی	انسجام اجتماعی	وضعیت کیفیت زندگی	مشارکت اجتماعی	رضایت از زندگی	
۵/۹۹	۴/۶۵	۱۰/۲۴	۷/۵۵	۱۰/۲۴	۱۳/۳۵	۹/۲۷	۸/۵۵	۹/۶۸	ارشق مرکزی
۹/۲۱	۶/۷۵	۸/۰۴	۸/۸۸	۱۳/۵۵	۸/۳۲	۷/۵۲	۸/۵۵	۸/۵۸	ارشق شمالی
۶/۵۴	۸/۰۱	۸/۱۹	۷/۶۵	۹/۹۹	۸/۸۵	۹/۶۵	۸/۵۵	۷/۲۱	نقدی
۱۳/۰۲	۱۵/۰۶	۱۴/۵۵	۱۴/۴۹	۱۶/۵۲	۱۶/۲۵	۱۰/۲۵	۲۰/۲۱	۱۳/۳۵	لاهرود
۷/۵۵	۶/۲۱	۷/۳۴	۶/۶۵	۸/۳۳	۸/۶۵	۶/۳۲	۴/۳۶	۴/۵۲	قره سو
۱۱/۶۵	۱۱/۸۵	۱۲/۶۵	۱۳/۸۵	۱۶/۸۴	۱۳/۴۴	۷/۹۹	۵/۹	۱۲/۶۸	مشگین غربی
۱۱/۰۹	۱۱/۲۲	۱۳/۵۴	۹/۴۱	۲۰/۹۹	۱۴/۵۵	۹/۰۱	۷/۵۸	۱۲/۳۲	مشگین شرقی
۱۳/۱۵	۱۲/۰۴	۱۳/۴۵	۱۴/۶۵	۱۷/۸۸	۱۴/۴۴	۱۰/۰۲	۱۵/۱۶	۱۵/۲۲	شعبان
۱۱/۴	۱۳/۰۱	۱۲/۲۳	۸/۷۴	۱۸/۸۵	۱۳/۵	۱۱/۳۵	۷/۹۱	۱۳/۵۵	دشت
۴/۰۱	۷/۰۷	۶/۶۵	۴/۸۵	۷/۲۰	۶/۳۶	۴/۶۵	۵/۶۴	۴/۲۷	یافت
۱۲/۳۲	۱۳	۱۲/۸۷	۹/۳۵	۱۷/۵۵	۹/۶۶	۹/۶۵	۵/۷۵	۱۳/۴۲	صلوات
۱۴/۱۲	۱۲/۴	۱۰/۰۹	۹/۵۵	۱۷/۶۵	۱۲/۳۲	۸/۵۵	۷/۲۷	۶/۷۴	ارشق شمالی

مآخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

استانداردسازی آنها بر اساس تابع (۱) بدست آمد. آن‌گاه وزن هر شاخص‌ها از طریق کارشناسان مطابق جدول (۲) در قالب طیف «خیلی مهم، مهم و غیر مهم» که به ترتیب مقادیر فازی آنها برابر (۱۰، ۱۰، ۵) و (۱۰، ۵، ۰) است تعیین شد تا ماتریس وزنی داده‌ها مطابق تابع (۲) محاسبه گردد.

علاو بر این، براساس داده‌های خام حاصل از پرسش‌نامه، به طیف‌بندی مقادیر هر شاخص به تفکیک دهستان‌های شهرستان در قالب گزینه‌های «خیلی مناسب، مناسب و نامناسب» که به ترتیب مقادیر فازی (۱۰، ۱۰، ۵)، (۵، ۱۰، ۰) و (۰، ۰، ۵) نشان داده شده‌اند. اقدام گردید، تا ماتریس فازی شاخص‌ها بدست آید، بعد از تشکیل ماتریس داده‌های فازی،

جدول ۲: وزن فازی هر یک از شاخص‌ها

شاخص‌های تحقیق									
شاخص‌ها	رضایت از زندگی	مشارکت اجتماعی	وضعیت کیفیت زندگی	انجام اجتماعی	به خدمات اجتماعی میزان دسترسی	مسئولیت‌پذیری اجتماعی	وضعیت تحصیلات و نرخ یا سواد	کاهش اختلافات	عدالت اجتماعی
وزن	(۵,۵,۱۰)	(۵,۵,۱۰)	(۰,۵,۱۰)	(۵,۵,۱۰)	(۰,۵,۱۰)	(۵,۱۰,۰)	(۵,۱۰,۰)	(۰,۵,۱۰)	(۰,۵,۱۰)

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

سپس مقادیر حداکثر و حداقل هر شاخص مطابق توابع (۵) و (۶) تعیین شد تا فاصله هر گزینه از ایده‌آل مثبت (S_i^+) و منفی (S_i^-) به دست آید. آن گاه می‌توان نزدیکی نسبی هر گزینه به ایده‌آل‌ها C_i^+ را از طریق تابع (۷) محاسبه کرد. این مقدار در جدول (۳) نشان داده شده است.

جدول ۳: اولویت‌بندی توسعه اجتماعی در سطح دهستان‌های شهرستان‌های مشگین‌شهر

دهستان‌ها	S_i^+	S_i^-	ضریب C_i^+
ارشق مرکزی	۵/۱	۴/۶۶	۰/۵۲۲
لاهرود	۴/۵۱	۴/۲۱	۰/۵۱۷
نقدی	۶/۸	۶/۴۱	۰/۵۱۴
ارشق غربی	۴/۷۱	۶/۶۵	۰/۴۱۴
قره‌سو	۸/۹۸	۸/۷۴	۰/۵۰۶
مشگین غربی	۶/۹۲	۶/۲۴	۰/۵۲۵
مشگین شرقی	۶/۷۴	۵/۸۸	۰/۵۱۲
ارشق شمالی	۶/۶۵	۵/۸۴	۰/۵۲۶
دشت	۵/۸۱	۶/۳۱	۰/۴۶۵
شعبان	۸/۹۱	۵/۴۶	۰/۶۲
یافت	۶/۴۵	۵/۹۸	۰/۵۱۸
صلوات	۸/۸۸	۷/۶۵	۰/۵۳۷

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

بدین ترتیب همان‌طور که مشاهده می‌شود نتایج مدل تاپسیس فازی بر اساس وزن‌های محاسبه شده نشان می‌دهد که در بین دهستان‌های مناطق روستایی شهرستان مشگین‌شهر؛ دهستان شعبان و صلوات از حیث توسعه اجتماعی در رده اول و دوم و ارسق شمالی در رده آخر قرار دارد.

بحث و نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات

توسعه اجتماعی بیان‌گر کیفیت سیستم اجتماعی از طریق نهادینه کردن اخلاق توسعه، به ویژه «اخلاق توسعه اجتماعی» برای حصول به «همبستگی (وفاق)

اجتماعی» و افزایش «کیفیت زندگی» در جهت برقراری «عدالت اجتماعی» و ارتقاء ضریب «امنیت اجتماعی» است. با اندکی تأمل به سادگی می‌توان از جایگاه، شان، اهمیت توسعه اجتماعی، شاخص‌ها و ابعاد تشکیل دهنده آن در معادلات توسعه‌ای کشورهای صنعتی و پیشرفته دنیا، به خصوص کشورهای اروپای غربی، آمریکای شمالی و هم‌چنین استرالیا سخن گفت؛ اما در سطح ملی متأسفانه به رغم پیشرفت‌های صنعتی و اقتصادی در دهه‌های گذشته و هم‌چنین پتانسیل‌های موجود در قوانین کلان‌کشوری و سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه کشور در امر توسعه

اجتماعی، شاهد تغییرات چندانی به نسبت دیگر حوزه‌ها به طور عینی نبوده‌ایم. چرا که هنوز در فحوای ادبیات عملی سیاست‌های توسعه‌ای و هم‌چنین متولیان اجتماعی، توسعه اجتماعی (کارکردها، مولفه‌ها و شاخص‌های مربوط به آن) تقریباً ناشناخته و آزمایش نشده است. لذا توجه بشتر مسولان متولیان کشوری نسبت به این رکن اساسی توسعه پایدار ضروری است. این تحقیق بر آن بوده است ضمن تبیین توسعه اجتماعی، به تبیین الگویی شفاف در جهت شاخص‌سازی با رویکرد شاخص‌های کیفی بپردازد و از طریق ارائه مدل تاپسیس فازی، رتبه‌بندی مناطق روستایی شهرستان مشگین شهر را به لحاظ سطوح توسعه یافتگی اجتماعی به دست دهد و در این میان و در فرآیند تحقیق سطوح توسعه یافتگی اجتماعی نواحی روستایی شهرستان مشگین شهر با شاخص‌های رضایت از زندگی، وضعیت مشارکت، وضعیت کیفیت زندگی، میزان دسترسی به خدمات اجتماعی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، وضعیت تحصیلات و نرخ باسوادی، اختلافات و درگیری و عدالت اجتماعی مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفت. و هم‌چنین، در این ارتباط، نتایج تحقیقات پیشینیان وجود رابطه میان توسعه اجتماعی و توسعه مناطق روستایی را تایید کرد. در نهایت، نتایج حاصل از مطالعات میدانی در نواحی روستایی شهرستان مشگین شهر، به عنوان نمونه مطالعاتی نشان داد که روش تاپسیس فازی به عنوان روشی ارزشمند و کارآمد از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه مبتنی بر اعداد فازی، به خوبی توانسته است وضعیت توسعه اجتماعی در منطقه مطالعاتی را تبیین کند، به طوری که یافته‌های حاصل از مطالعات میدانی و مشاهدات عینی به خوبی با واقعیت‌های موجود نواحی روستایی منطبق بوده است. بدین ترتیب می‌توان در مناطق روستایی با چالش‌های عدیده‌ای مواجه خواهد شد. از شاخص‌های تحقیق حاضر به عنوان الگویی برای سایر نواحی روستایی در جهت سنجش سطح توسعه اجتماعی استفاده کرد. باید گفت، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه روستایی می‌توانند

علاوه بر استفاده از روش‌های رایج در تعیین سطوح توسعه، به بهره‌گیری از مدل تاپسیس فازی به مثابه ابزاری مناسب و نسبتاً آسان بپردازند. هم‌چنین سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان شهرستان مشگین شهر باید هر چه بیشتر بر دهستان‌های توسعه نیافته تمرکز کنند؛ و درصدد توسعه اجتماعی هر چه بیشتر دهستان‌های کمتر توسعه یافته باشند؛ و در توزیع اعتبارات و بودجه، روستاهای توسعه نیافته را در اولویت قرار دهند و در تعیین سطوح توسعه یافتگی، بر شاخص‌های کیفی بیشتر تاکید شود. افزون بر این، باید گفت که رونق و شکوفایی و نشاط اقتصاد روستایی می‌تواند به ارتقای توان مالی خانوارهای روستایی جهت استفاده از محصولات فرهنگی مختلف اعم از اینترنت و رسانه‌های ارتباط جمعی منجر شود و این امر زمینه توسعه اجتماعی را در مناطق روستایی مهیا می‌سازد بر دولت است که نقش خود را با اتخاذ سیاست‌ها و مکانیسم‌هایی هم‌چون ارتقای سطح تحصیلات و دانش روستاییان بواسطه آموزش و اطلاع‌رسانی، برخورد مناسب و معقول با مسائل اجتماعی و فرهنگی جامعه روستایی هم‌چون تغییر سبک زندگی روستایی، مصرف‌نمایی، تقویت نهادهای مدنی روستایی و مشارکت دان روستاییان در فرآیند توسعه نواحی روستایی و... در راستای توسعه اجتماعی مناطق روستایی به درستی ایفا کند و نیز دولت با نقش تسهیل‌گری خود از جمله؛ ایجاد تسهیلات خدماتی و بهداشتی، توسعه تسهیلات اقامتی و رفاهی، خدمات‌رسانی در زمینه امور زیربنایی و افزایش آگاهی مردم با برنامه‌های آموزشی می‌تواند به توسعه اجتماعی مناطق روستایی کمک کند در غیر این صورت تحقق توسعه اجتماعی

منابع

۱. آزاد ارمکی، تقی، مبارکی، مهدی و زهره شهبازی. ۱۳۹۲. بررسی و شناسایی شاخص‌های کاربردی توسعه اجتماعی (با استفاده از تکنیک دلفی)، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی، سال اول، شماره اول، صص ۳۰-۷.

۲. بابایی‌فرد، اسداله. ۱۳۸۹. توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی در ایران، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۳۷، صص ۵۶-۷.
۳. پور طاهری، مهدی. ۱۳۸۹. کاربرد روش‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه در جغرافیا، تهران: انتشارات سمت.
۴. پورطاهری، مهدی، سجاسی، حمداله و صادقلو، طاهره. ۱۳۸۹. سنجش و اولویت‌بندی پایداری اجتماعی در مناطق روستایی، با استفاده از تکنیک رتبه‌بندی بر اساس تشابه به حل ایده آل فازی، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، صص ۵۶-۲۱.
۵. تودارو، مایکل. ۱۳۶۴. توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه غلامعلی فرجادی، تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی-اجتماعی، جلد اول، چاپ اول.
۶. حیدری ساربان، وکیل، ۱۳۹۴. نقش فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در توسعه اجتماعی مناطق روستایی، مطالعه موردی: شهرستان مشگین‌شهر، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی و فرهنگی، شماره ۲، صص ۸۵-۱۰۱.
۷. راش، مایکل، ۱۳۸۹. جامعه و سیاست؛ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی، ترجمه: منوچهر صبوری، تهران: انتشارات، سمت.
۸. رضوانی، محمدرضا. ۱۳۸۳. مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران، تهران: نشر قومس.
۹. رضوانی، محمدرضا. ۱۳۸۳. سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سنندج، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره سوم، صص ۱۶۲-۱۴۹.
۱۰. زیاری، کرامت‌الله، شریفی امیر و کیومرث نعیمی، ۱۳۹۳. ارزیابی نقش توسعه اجتماعی در تحکیم حس مکانی، مطالعه موردی: محله ناحیه ۱۰ شهر سنندج، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، سال چهارم، شماره چهاردهم، صص ۹۷-۸۳.
۱۱. فتاحی، حمداله، بیات، ناصر، امیری، علی و رضا نعمتی، ۱۳۹۲. سنجش و اولویت‌بندی پایداری اجتماعی در مناطق روستایی شهرستان دلفان با استفاده از مدل تصمیم‌گیری ویکور (مطالعه موردی: دهستان خاوه شمالی)، فصلنامه علمی-پژوهشی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال سوم، شماره ۱۱، صص ۷۸-۵۶.
۱۲. کلاتری، خلیل. ۱۳۷۷. «مفهوم و معیارهای توسعه اجتماعی»، مجله اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۱۱ و ۱۲، صص ۳۶-۱۲.
۱۳. متوسلی، محمود. ۱۳۸۴. توسعه اقتصادی، تهران: انتشارات سمت.
۱۴. نراقی، یوسف. ۱۳۷۰. توسعه و کشورهای توسعه نیافته، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۵. نظریور، محمدتقی. ۱۳۷۸. ارزش‌ها و توسعه، تهران: نشر قومس.
16. Barr, A. 2009. 'Trust and expected trustworthiness: experimental evidence from Zimbabwean villages', *Economic Journal*, 113: 614-631.
17. Buckley, J. 2003. Fuzzy hierarchical analysis, *Fuzzy Sets and Systems* 17: 233-340.
18. Chapman, Y. 2006. ICTs and rural development: review of the literature, current interventions and opportunity for action. 5(12): 324-326.
19. Chen, S., and Hawang, C. 1992. Fuzzy multiple attribute decision making methods and applications, Springer, Berlin, 5(9): 11-15.
20. Chu, T. 2002. Facility location selection using fuzzy TOPSIS under group decisions, *International Journal of Uncertainty, Fuzziness and Knowledge-Based systems*, 6(11): 687-690.
21. Grootaert, C. 2000. "Social capital, Household welfare and poverty in Indonesia" Local Level Institutions Study, Social Development Department, Washington, D.C. The World Bank, 2(13).
22. Johnston, M. 1993. Social Development as an Anti - Corruption Strategy", *International - Corruption Conference*, November, Cancun. Quintana. Roo Mexico.
23. Li, Y., et al. 2002. Dynamics of social capital, *Sociological Research*, 7:3.
24. Narayan, D., and Lant, P. 2006. 'Cents and sociability: Household income and social capital in rural Tanzania,' *Economic Development and Cultural Change*, 47(4): 817-822.
25. Orbell, J.M., and Dawes, R.M. 2005. 'Social welfare, co-operators' advantage, and the option of not playing

- in Bibek Debroy and Amir Ullah Khan, eds., New Delhi: Academic Foundation, pp. 221-225.
29. Triantaphyllou, C. 2005. Development and evaluation five fuzzy multi-attribute decision making methods, International Journal of Approximate Reasoning, Reasoning 14: 281-290.
30. United Nations. 2005. The Millennium Development Goals Report 2005. New York: Published by the United Nations Department of Public Information.
- the game,' American Sociological Review 58: 54-56.
26. Portes, A. 2001. "Social Capital: its origins and applications in modern sociology." Annual Review of Sociology, 24: 1-24.
27. Sarantakos, S. 2005. Social research (3rd Ed.). New York: Palgrave McMillan, 5(22).
28. Singh, N. 2009. Information technology and rural development in India, in integrating the rural poor into markets,